

الگوها و روند تغییرات مسائل اجتماعی در استان خراسان رضوی طی سال‌های ۱۳۹۲-۱۳۸۳ (با تأکید بر کلان‌شهر مشهد)

یکتا آشوری^۱ و محمدجواد سیاهکارزاده^۲

تاریخ وصول: ۹۴/۱۲/۱۵

تاریخ پذیرش: ۹۵/۳/۳۱

چکیده:

مقاله‌ی حاضر با هدف بررسی مسائل اجتماعی در کلان‌شهر مشهد و روند تغییرات آنها، شناختی صحیح و مبتنی بر واقعیت را ممکن می‌سازد؛ چرا که این مسائل در صورت نادیده انگاشته شدن، آثار و تبعات منفی را در پی دارد که زمینه‌ساز آسیب‌ها و انحرافات اجتماعی می‌شود. به همین منظور با توجه به اولویت و میزان تأثیرگذاری، هفت مسئله‌ی اجتماعی فقر، نابرابری، بیکاری، طلاق، خودکشی، اعتیاد و جرم در استان خراسان رضوی، بویژه شهر مشهد مورد بررسی و روند آن طی سال‌های ۹۲-۸۳ مورد ارزیابی واقع شده است. این تحقیق مبتنی بر روش طولی است که به کمک داده‌های ثانویه در دوره‌ی زمانی ۱۳۹۲-۱۳۸۳ انجام شده است. در این تحقیق ابتدا از طریق تحلیل ثانویه به جمع‌آوری و بررسی آمارهای موجود و سپس به کمک روش فرا تحلیل به بررسی و تحلیل شاخص مورد نظر پرداخته شده است. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که کلان‌شهر مشهد به‌عنوان شهری مذهبی و در عین حال مهاجرپذیر با روند رو به رشد مسائل اجتماعی مواجه است.

مفاهیم کلیدی: مسئله‌ی اجتماعی، خراسان رضوی، مشهد، فقر، نابرابری، بیکاری

^۱ کارشناس ارشد پژوهشگری اجتماعی دانشگاه شهید بهشتی تهران (نویسنده‌ی مسئول)
yektaashoori@gmail.com

^۲ کارشناس ارشد علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی تهران
m.j.siahkarzadeh@gmail.com

مقدمه و بیان مسأله

مسأله‌ی اجتماعی، شرایط اجتماعی است که ریشه در روابط انسانی دارند و ارزش‌ها و کمال مطلوب اکثریت جامعه را مورد تهدید قرار می‌دهد. از همین‌رو، وجود مسأله‌ی اجتماعی در جامعه نظم مطلوب را مختل می‌کند و مانع دستیابی جامعه به اهداف و در نتیجه مانع تحقق توسعه و رشد اجتماعی خواهد شد. در واقع مسأله‌ی اجتماعی حاصل تضعیف و شکست قدرتی است که جامعه برای تنظیم روابط بین افراد تشکیل می‌دهد. شهر مشهد به‌عنوان اولین کلان‌شهر مذهبی کشور، با وجود تغییرات جمعیتی، اقتصادی و فرهنگی از سیل مسائل اجتماعی در امان نمانده است. رشد فزاینده‌ی جمعیت، افزایش شهرنشینی و مهاجرت‌ها از روستا و شهرهای اقماری به شهر مشهد و به دنبال آن توسعه‌ی پدیده‌ی حاشیه‌نشینی، و از طرف دیگر افزایش تجمل‌گرایی و فرهنگ مصرف‌گرایی در شهر و در نتیجه بروز احساس محرومیت نسبی و نهایتاً نارضایتی از کیفیت زندگی، موجب شده است تا کلان‌شهر مشهد طی چند سال اخیر با مسایلی چون بیکاری، فقر، نابرابری، طلاق و ارتکاب انواع جرایم و ... مواجه گردد که در صورت نادیده انگاشتن آن توسط مسئولان و برنامه‌ریزان، مشکلات جدی به دنبال خواهد داشت. این پژوهش در صدد است تا برخی مسایل اجتماعی که می‌تواند زمینه‌ساز آسیب‌ها و انحرافات اجتماعی جدی شود را مورد بررسی قرار داده و روند تغییرات آن را طی ده سال گذشته نشان دهد.

استان خراسان رضوی

استان خراسان رضوی بخشی از استان پهناور خراسان بزرگ می‌باشد که با مصوبه‌ی دولت در سال ۱۳۸۳ و پس از تقسیم خراسان به سه قسمت شمالی، رضوی و جنوبی ایجاد شده است.^۱ طبق سرشماری سال ۱۳۹۰ استان خراسان رضوی دارای ۱۷۱۷۳۶۲ خانوار می‌باشد که جمعیتی معادل ۵۹۹۴۴۰۲ را شامل می‌شود. این جمعیت در مقایسه با جمعیت ۵۵۹۳۷۹ نفر سال ۸۵، متوسط رشد سالانه ۱/۴ درصدی را نشان می‌دهد (برگرفته از سالنامه‌ی استان خراسان رضوی، ۱۳۹۲). از سایر ویژگی‌های بااهمیت استان خراسان رضوی می‌توان به پدیده‌ی مهاجرت به‌عنوان یک واقعه‌ی تأثیرگذار بر رشد و تغییر جمعیت اشاره کرد. استان خراسان رضوی با توجه به در بر داشتن ویژگی‌های ژئوپولیتیکی،

^۱ <http://www.ostandari.khorasan.ir>

اجتماعی و اقتصادی از جمله استان‌های مهاجرپذیر محسوب می‌شود. طی ۵ سال گذشته مجموع مهاجران وارد شده به استان خراسان رضوی حدود ۴۰۷۶۸۰ نفر سرشماری شده است، که در این میان مشهد و جایگاه این شهر تأثیر بسزایی در مهاجرپذیری استان داشته است. در واقع حدود ۴۷ درصد از مهاجرین وارد شده (معادل ۱۹۰۸۳۲ نفر) مربوط به شهرستان مشهد می‌باشد؛ همچنین با علم به موقعیت استراتژیک استان که حدود ۵۳۲ کیلومتر مرز مشترک با جمهوری ترکمنستان از شمال و شمال شرقی و حدود ۳۰۲ کیلومتر مرز مشترک با کشور افغانستان از شرق را در بردارد، می‌توان استان خراسان رضوی را از جمله استان‌های بااهمیت مرزی کشور بشمار آورد که مقصد بسیاری از مهاجران این کشورها با اهداف و نیات متعددی می‌باشد. مهاجرت تعداد کثیری از افغان‌ها به استان خراسان رضوی به‌ویژه اسکان ۳۹ درصدی آنها در شهر مشهد، در سال ۱۹۸۷ پس از تسلط طالبان بر افغانستان، می‌توان مصداق روشنی بر این امر باشد. شهرستان مشهد به‌عنوان پایتخت معنوی کشور در مرکزیت این استان واقع است.

کلان‌شهر مشهد

شهرستان مشهد به‌عنوان دومین کلان‌شهر مذهبی جهان^۱ بعد از مکه و اولین کلان‌شهر مذهبی کشور به شمار می‌رود. بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ مشهد با تجربه نرخ رشد جمعیتی ۱/۷ درصدی به ۲،۲۵۸،۷۶۶،۲۵۸ تن جمعیت افزایش یافته است که دومین شهر پر جمعیت ایران محسوب می‌شود. در بین این جمعیت حدود ۵۰ درصد مرد و ۴۹/۹ درصد زن می‌باشند. به همین ترتیب نسبت جنسی یا تعداد مردان به ازای هر یکصد نفر زن در شهر مشهد ۱۰۰ می‌باشد. یعنی به ازای هر ۱۰۰ زن، ۱۰۰ مرد وجود دارد. این برابری جمعیت زنان و مردان، فراهم کردن و توزیع ظرفیت‌ها و فرصت‌های اجتماعی یکسان را نیز طلب می‌کند. به لحاظ مختصات پیری و جوانی جمعیت می‌توان اشاره کرد که ۲۰ درصد جمعیت شهر مشهد جوان ۱۵-۲۴ سال هستند و ۵ درصد جمعیت هم کهنسال (۶۵ سال و بیشتر) محسوب می‌شوند. بدین ترتیب نسبت وابستگی سالمندان یا تعداد افراد ۶۵ سال و بیشتر به ازای هر ۱۰۰ نفر جمعیت ۱۵ تا ۶۴ ساله شهر مشهد، ۷/۱۲ می‌باشد. به عبارت دیگر به ازای هر ۱۰۰ نفر جمعیت ۱۵ تا ۶۴ ساله، حدود ۷ نفر کهنسال وجود دارد. نکته‌ی حایز اهمیت آن است که این نسبت با

^۱ این شهر از سوی سازمان جهانی متروپلیس به‌عنوان دومین کلان‌شهر مذهبی جهان شناخته شده است.

توجه به کاهش نرخ رشد جمعیت (۲/۵ درصد در سال ۸۵ به ۱/۷ درصد در سال ۹۰) و افزایش میل به تک‌فرزندی روز به روز در حال افزایش است، چنان‌که در سال ۸۵ نسبت وابستگی سالمندی در مشهد ۶ نفر بوده است (آمارنامه‌ی شهر مشهد، سال ۱۳۹۱). از آنجا که پدیده‌ی سالمندی تبعات و پیامدهای مختلفی بر ابعاد مختلف اجتماعی، بهداشتی و درمانی و بویژه اقتصادی می‌گذارد، لزوم توجه به این پدیده‌ی جمعیتی برای برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران مهم و ضروری احساس می‌شود. شهرستان مشهد به‌عنوان شهری مذهبی بالاترین درصد زائران و گردشگران را داراست. طبق اظهارات معاون هماهنگی امور زائران استانداری خراسان رضوی، شهرستان مشهد سالانه حدود ۲۵ میلیون زائر ایرانی و دو میلیون زائر خارجی^۱ را در خود جای داده است؛ همچنین به دلیل نزدیکی به کشورهای چوچ افغانستان و پاکستان بزرگ‌ترین مرکز جذب توریسم مذهبی در نیمه‌ی شرقی کشور محسوب می‌شود.

کلان‌شهر مشهد علی‌رغم در اختیار داشتن موقعیت خاص ژئوپولیتیک و کارکرد زیارتی، در سال‌های اخیر با مسایل و چالش‌های عمده‌ای مواجه شده است. بر اساس نتایج پژوهش‌های متعددی که با محوریت شهر مشهد انجام شده است، با افزایش جمعیت و سیل مهاجران در شهر مشهد، کالبد شهر نیز با رشد بی‌سابقه‌ای گسترش یافته است. اگر چه این میزان رشد جمعیت از اواخر دهه‌ی ۷۰ به بعد روند کاهنده‌ای را پیش گرفته است، اما میزان رشد سالانه‌ی خانوارها از نرخ جمعیت پیشی گرفته و به میزان ۳/۸ درصد می‌رسد. با توجه به جوانی جمعیت، سطح تقاضای مسکن و زمین شهری افزوده شده است. توان مالی کم برخی اقشار مخصوصاً جوانان و ناتوانی آنان در تأمین مسکن و فقدان پاسخ مناسب به نیازهای سکونتی باعث شکل‌گیری و تقویت سکونت‌گاه‌های غیر رسمی در کلان‌شهر مشهد شده است. علاوه بر آن از آنجا که وضعیت فقر و جمعیت زیر خط فقر در روستاهای استان خراسان رضوی وضعیت بحرانی را نشان می‌دهد، سیل مهاجران از روستاهای اطراف به مشهد روز به روز افزایش یافت؛ همچنین وجود نابرابری و عدم توازن رشد و توسعه‌ی اقتصادی در شهرهای اقماری رضویه و ملک‌آباد و نادیده انگاشتن و بی‌توجهی به پیشرفت بهداشتی، اجتماعی و اقتصادی این شهرها منجر شده تا علاوه بر مهاجرت‌های روستاییان، مهاجرت‌های زیاد از این دو شهر، منجر به توسعه‌ی حاشیه‌نشینی در شهر مشهد شود. از آنجایی که پدیده‌ی حاشیه‌نشینی با فرهنگ فقر، بیکاری، ضعف در

^۱ طبق اظهارات معاون هماهنگی امور زائران استانداری خراسان رضوی در سایت:

سیستم کنترل اجتماعی و گسیختگی اجتماعی همراه است، زمینه‌ی شکل‌گیری خرده فرهنگ کجرو^۱ را فراهم می‌سازد. سرقت، قاچاق مواد مخدر، اعتیاد، تجاوزات جنسی، زورگیری، اختفا و تجمع مجرمان، حبس، گروگان‌گیری، قتل، خودکشی، دفن اجساد به صورت غیر قانونی از جمله آسیب‌های اجتماعی این مناطق است؛ همچنین در حاشیه بودن، گسیختگی از نظام ارزشی و احساس رهایی نسبی از کنترل رسمی و اجتماعی شهری، نوعی عدم انسجام و همبستگی را به وجود می‌آورد که علاوه بر افزایش استعداد و قابلیت رشد آسیب‌های اجتماعی، موجب اختلال در نظم و امنیت عمومی می‌شود (امیری و خدایی، ۱۳۹۰: ۲۱۰-۲۰۸ و کاظمی و جاوید، ۱۳۹۳: ۲۰۰-۱۹۹). در واقع حاشیه‌نشینی به‌عنوان بستری برای ارتکاب جرایم و مفسدات اجتماعی، تدریج منجر به ایجاد بحران‌های بسیاری از جمله ناامنی برای شهروندان شهر مشهد خواهد شد.

از طرف دیگر رواج نمایش و تبلیغ تجملات و اشرافیت در شهر مانند موج قابل توجه استفاده از خودروهای لوکس و گران‌قیمتی چون مازراتی و پورشه، ساخت و ساز هتل‌های فوق‌العاده مجلل مانند درویشی و مدینه‌الرضا، و میل به زندگی در مجتمع‌های مسکونی لوکس مانند برج‌های باران و آرمیتاژ، ممکن است ظاهراً نمادهایی از زندگی مدرن و به دنبال آن ارتقای کیفیت زندگی و رفاه را برای اقلیت ناچیزی از ساکنان شهر مشهد به همراه داشته باشد اما در واقع اثر مقایسه‌ای این سبک زندگی مستقیماً بر کاهش احساس رضایت از زندگی اکثریت مردم جامعه اثرگذار می‌شود. در واقع این روش‌های مختلف نمایش ثروت تکنیکی از سوی نظام سرمایه‌داری محسوب می‌شود تا از طریق آن در جامعه تولید نیاز کند. افراد جامعه با مشاهده‌ی ثروت و وضعیت مطلوب زندگی ثروتمندان، خود را با آنان مقایسه می‌کنند. بعد از این مقایسه است که افراد دچار احساس محرومیت نسبی می‌شوند؛ و به دنبال آن اگر راه‌های مشروع برای دستیابی به وضعیت بهتر محدود و مسدود باشد، انحرافات و آسیب‌های اجتماعی به وقوع می‌پیوندد.

تعریف مفهوم مسائل اجتماعی و ویژگی‌های آن

متخصصان در زمینه‌ی مفهوم مسئله‌ی اجتماعی، تعریف، ویژگی‌ها و شرایط بروز و ظهور آن مطالب متعدد و متفاوتی را به بحث پرداختند. از این‌رو هر پژوهشی که بر محور مسائل اجتماعی بنا شده باشد، ضرورت دارد تا دیدگاه‌های مختلف در این حوزه را بررسی

^۱ abnormal subculture

و رویکرد مشخصی را اتخاذ کند. نظرات برخی صاحب‌نظران در مورد مسئله‌ی اجتماعی به شرح زیر است:

عبداللهی (۱۳۸۳)، مسایل اجتماعی جامعه، پدیده‌هایی اجتماعی اعم از شرایط ساختاری و یا الگوهای کنشی هستند که در مسیر تحولات اجتماعی بر سر راه توسعه یعنی وضعیت موجود و وضعیت مطلوب مورد توجه مردم و گروه‌های اجتماعی قرار می‌گیرند و مانع تحقق اهداف می‌شود. ویژگی‌های مسایل اجتماعی عبارتند از: اولاً مسایل اجتماعی پدیده‌های جمعی‌اند و نه فردی؛ ثانیاً تاریخی است بدین معنا که در یک فرایند تاریخی مشخص پدید می‌آیند و ثالثاً مسایل اجتماعی چون با اهداف و کمال مطلوب‌های افراد مرتبط‌اند دارای بعد کیفی و ربط ارزشی‌اند. یعنی این مسایل مغایر با اصول و قواعد زندگی و تهدیدکننده‌ی ارزش‌های جامعه است؛ همچنین مسائل اجتماعی بر حسب زمان و مکان متغیر است، علاوه بر آن هم در درون جامعه و هم در بین جوامع بسیار متنوع و متکثرند و نکته‌ی آخر آنکه مسایل اجتماعی قابل اصلاح، رفع و پیشگیری‌اند. ولی هرگونه دخل و تصرف در آنها موقوف به شناخت ریشه‌های آنها در همه‌ی ابعاد واحد اجتماعی ذیربط است (عبداللهی، ۱۳۸۳).

زاهدی اصل (۱۳۹۳)، مسائل اجتماعی ناظر بر وضعیتی است که کیفیت زندگی افراد و گروه‌های اجتماعی را مختل می‌کند. در واقع مسئله‌ی اجتماعی حمله به ارزش‌ها و استانداردهای اصلی جامعه است و ریشه‌ی آن را باید در بطن نهادهای اجتماعی جستجو کرد که بر اثر کارکرد نامناسب آنها شکل می‌گیرند (زاهدی اصل، ۱۳۹۳: ۱۳-۱۲).

لوزیک (۱۳۸۳)، مسئله‌ی اجتماعی به شرایطی اطلاق می‌شود که غلط، مشکل‌زا، شایع و قابل تغییر باشد. به بیان واضح‌تر هر آن چیزی مسئله اجتماعی است که اولاً ناظر بر شرایطی منفی باشد؛ ثانیاً ناظر بر شرایط شایع و گسترده‌ای باشد، بدین معنا که در برگیرنده و آسیب‌زننده به تعداد بسیاری از افراد باشد. ثالثاً به شرایطی اطلاق می‌شود که این تصور درباره‌ی آن وجود دارد که می‌شود و امکان دارد آن را تغییر داد (لوزیک، ۱۳۸۸: ۲۳-۲۵).

تیلور و تیو (۲۰۱۲)، در واقع مسائل اجتماعی واقعیتی ذاتی و مطلق هستند که پیامدها و عواقب اجتماعی نامطلوب و مضر را به همراه دارد که از طریق تجارب افراد جامعه قابل شناسایی می‌باشند. این طبیعت مخرب و مضر این مسائل در سرتاسر جهان وجود دارند. از طرف دیگر مسائل اجتماعی وجه‌ای از ادراک ذهنی افراد نیز محسوب

می‌شود. چرا که آن چیزی به‌عنوان یک مسئله‌ی اجتماعی در نظر گرفته می‌شود که توسط جامعه این‌گونه ادراک شود (تیبو تیلور^۱، ۲۰۱۲: ۷-۶).

لئون جو رو (۲۰۰۵)، مسایل اجتماعی شرایط اجتماعی‌اند که لزوماً نیازی نیست توسط فردی تجربه شوند تا به‌عنوان یک مسئله‌ی اجتماعی ادراک شوند. در واقع واقعیت عینی مسئله‌ی اجتماعی برآمده از شناختی است که از وجود شرایط اجتماعی خاصی حکایت دارد (جیوررو^۲، ۲۰۰۵: ۳).

با توجه به مطالب فوق مسئله‌ی اجتماعی، شرایطی اجتماعی محسوب می‌شود که توسط اکثریت مردم به‌عنوان امری نامطلوب و مضر ادراک می‌شود، و تهدیدکننده‌ی ارزش‌ها و کمال مطلوب اکثریت جامعه می‌باشد. از همین‌رو کیفیت زندگی افراد و گروه‌های اجتماعی را مختل می‌کند و در نتیجه مانعی بر دستیابی جامعه به توسعه و به‌گشت اجتماعی می‌باشد. با علم به این تعریف، کارگزاران نظام، سیاست‌گذاران، نخبگان و متفکران جامعه به مسائل اجتماعی به‌عنوان پدیده‌های اجتماعی نامطلوبی می‌نگرند که تا زمانی که در جامعه وجود دارند، تهدیدی برای دستیابی جامعه به نظم مطلوب به‌شمار می‌روند. به همین منظور شناخت صحیح و دقیق از مسایل اجتماعی به‌عنوان اولین و مهم‌ترین گام در جهت کنترل و کاهش آنها ضرورت می‌یابد.

مسائل اجتماعی، آسیب و انحراف اجتماعی

مسئله‌ی اجتماعی، آسیب اجتماعی و انحراف اجتماعی هر کدام به معنی متفاوتی اشاره می‌کند. مسائل اجتماعی و آسیب‌های اجتماعی هر دو نشان‌دهنده‌ی وضعیت متفاوتی از وضعیت مطلوب و مورد انتظار جامعه است، وضعیتی که نوعی نارضایتی اجتماعی نسبت به آن وجود دارد و مدیران و اصلاح‌گران جامعه خواهان دگرگونی در آن وضعیت هستند ولی شدت نامطلوب تلقی شدن همراه با ناپسندی اخلاقی و اجتماعی هر یک از آنها با توجه به نظام ارزش‌ها و هنجارها و همچنین ساختار حقوقی هر جامعه متفاوت است. در واقع آسیب‌ها و انحرافات اجتماعی نوع خاصی از مسایل اجتماعی هستند که شدت ناپسندی اجتماعی و اخلاقی آنها بیشتر است و گاهی با مجازات و پیگردهای قانونی همراه می‌باشد؛ و مسایل اجتماعی جامعیت بیشتری داشته و علاوه بر درگرفتن انواع آسیب‌های اجتماعی، زمینه‌هایی را شامل می‌شود که لزوماً آسیب یا انحراف اجتماعی

¹ Thio Tylor

² Guerrero

نیستند؛ همچنین مسئله‌ی اجتماعی کودکان کار یا کودکان خیابانی را می‌توان آسیب اجتماعی در نظر گرفت. چرا که این قشر به شدت در معرض آسیب هستند، اما لزوماً نباید رفتار آن‌ها را انحرافی تلقی کرد. اگر چه مستعدترین افراد برای انواع انحرافات و آسیب‌های اجتماعی هستند. بدین ترتیب منظور از انحراف اجتماعی اعمال و رفتاری است که با هنجارهای جامعه و یا ارزش‌های مورد پذیرش اکثریت جامعه مغایرت دارد (زاهدی‌اصل، ۱۳۹۳: ۱۹-۱۳).

با توجه به مطالب فوق، در مقاله‌ی حاضر محقق به دنبال بررسی مسایل اجتماعی در کلان‌شهر مشهد می‌باشد؛ که ممکن است در برخی صرفاً مسئله‌ی اجتماعی باشد که در صورت نادیده انگاشته شدن، آثار و تبعات منفی را در پی دارد که زمینه‌ساز آسیب‌ها و انحرافات اجتماعی می‌شود. در برخی موارد آسیب و یا انحرافات اجتماعی محسوب می‌شود که ممکن است زمینه‌ساز انواع جرایم و بزهکاری بشود؛ و در برخی موارد نیز جرم اجتماعی تلقی شود. در هر صورت هر کدام از این مسایل کیفیت زندگی در جامعه را مختل می‌کند و ارزش‌های عام را به خطر می‌اندازد و نظم اجتماعی را از بین می‌برد.

روش‌شناسی پژوهش

تحقیق حاضر مبتنی بر روش طولی است که به کمک داده‌های ثانویه در دوره‌ی زمانی ۱۳۹۲-۱۳۸۳ انجام شده است. در این تحقیق ابتدا از طریق تحلیل ثانویه به جمع‌آوری و بررسی آمارهای موجود و سپس به کمک روش فرا تحلیل به بررسی و تحلیل شاخص مورد نظر پرداخته شده است. هدف از این پژوهش، بررسی روند تغییرات مسایل اجتماعی در کلان‌شهر مشهد می‌باشد. از آنجا که داده‌های کلان برای تمامی مسایل اجتماعی مورد نظر با تفکیک شهرستان موجود نبوده است، لاجرم به داده‌های استانی بسنده کرده‌ایم. شاخص ضریب جینی، بیکاری، خودکشی و جرایم از جمله شاخص‌هایی است که داده‌های آن به تفکیک شهرستان و شهر مشهد در دسترس نبود و از داده‌های استان خراسان رضوی استفاده شده است. به همین منظور از آنجا که تقسیم استان خراسان به استان‌های خراسان رضوی، شمالی و جنوبی در سال ۸۳ اعمال شده است، داده‌های استانی از سال ۸۳ تاکنون جمع‌آوری و مورد بررسی واقع شده است.

متغیرها و سنجه‌ها: در این مطالعه به منظور بررسی مسایل اجتماعی از داده‌های متعددی استفاده شده است. در این بخش به توضیح منبع جمع‌آوری و نحوه‌ی محاسبه‌ی هر کدام از شاخص‌ها می‌پردازیم. شاخص فقر همان‌طور که در متن به توضیح آن

پرداخته‌ایم، به علت در دسترس نبودن داده‌های ملی فقر و دشواری محاسبه برای محقق به داده‌های دکتر داود سوری که در سال ۹۲ منتشر شده است، استناد شده است. این شاخص که به تفکیک شهرستان در دسترس می‌باشد، از سایت اقتصاد ایران^۱ برگرفته شده است. به منظور بررسی شاخص ضریب جینی از گزارش‌های توزیع درآمد مرکز آمار ایران استفاده شده است که به تفکیک استانی (نه شهرستان) در سال‌های ۸۴، ۸۶، ۸۹، ۹۰، ۹۱ و ۹۲ موجود بوده است. داده‌های طلاق به کمک آمار سایت سازمان ثبت و احوال استان خراسان رضوی جمع‌آوری شده است. این داده‌ها به تفکیک شهرستان و از سال ۸۳ تا ۹۳ در دسترس بوده است. به منظور بررسی مسئله‌ی طلاق، دو شاخص نرخ طلاق و نسبت طلاق به ازدواج بکار گرفته شده است. از نسبت تعداد طلاق به جمعیت کل کشور در هزار نفر، نرخ طلاق و از نسبت تعداد طلاق به تعداد ازدواج در صد، شاخص درصد طلاق به ازدواج محاسبه شده است. برای بررسی روند تغییرات بیکاری، از سالنامه‌ی آماری خراسان رضوی استفاده شده است. در این سالنامه نرخ بیکاری سالانه به تفکیک شهرستان در دسترس نبوده است. به همین منظور به داده‌های استانی استناد شده است. در این بخش نرخ بیکاری جمعیت ده ساله و بیشتر، همچنین نرخ بیکاری جوانان ۱۵-۲۴ سال به تفکیک جنسیت طی سال‌های ۹۲-۸۳ و نرخ بیکاری تحصیل‌کردگان طی سال‌های ۸۵ و ۹۰ برآورد و گزارش شده است. نرخ خودکشی به کمک داده‌های سالنامه‌ی پزشکی قانونی کشور طی سال‌های ۹۳-۸۳ محاسبه شده است. در سالنامه‌ی پزشکی قانونی نیز داده‌ها به تفکیک شهرستان موجود نبوده و بناچار به داده‌های استانی استناد شده است. نرخ مرگ و میر خودکشی از نسبت متوفیات ناشی از خودکشی بر جمعیت استانی در صدهزار نفر محاسبه شده است. در حوزه‌ی مواد مخدر، داده‌های میزان کشفیات مواد مخدر به تفکیک شهرستانی موجود و برای سال‌های ۹۲-۸۳ گزارش شده است؛ همچنین نرخ متوفیات ناشی از مواد مخدر نیز بر اساس داده‌های پزشکی قانونی طی سال‌های ۹۳-۸۹ به تفکیک استانی در دسترس و محاسبه شده است. برای بررسی روند تغییرات نرخ جرم نیز، دو شاخص نسبت پرونده‌های تشکیل شده در حوزه‌ی استحضایی نیروی انتظامی و نرخ سرقت بکار برده شده است؛ که شاخص نسبت پرونده‌ها برای استان خراسان رضوی و طی سال‌های ۹۲-۸۷ گزارش شده است و نرخ سرقت برای شهر مشهد به نسبت جمعیت در صد هزار نفر طی سال‌های ۹۲-۸۴ محاسبه و گزارش شده است.

^۱ <http://khabarfarsi.com/ext/7416911>

یافته‌های پژوهش

۱- فقر: در تعریف فقر معمولاً میان فقر مطلق و فقر نسبی تمایز قائل می‌شوند. فقر مطلق یک موضوع عینی است که بر پایه‌ی حداقل معاش شکل گرفته است و منظور حداقل نیازهایی است که برای حفظ زندگی لازم است. به این ترتیب فقر مطلق به‌عنوان ناتوانی در کسب حداقل استاندارد زندگی تعریف شده است و لذا بستگی به چگونگی تعریف حداقل معاش دارد. در مقابل فقر مطلق، فقر نسبی قرار دارد که یک موضوع نسبی است که در آن داورها بر تعیین سطح فقر مؤثر است. فقر نسبی به‌عنوان ناتوانی در کسب یک سطح معین از استانداردهای زندگی که در جامعه‌ی فعلی، لازم یا مطلوب تشخیص داده می‌شود، تعریف شده است؛ بنابراین در تعریف فقر نسبی به نابرابری در توزیع درآمد و ثروت بیش از میزان مطلق درآمد افراد توجه می‌شود (خدادادکاشی و همکاران، ۱۳۸۱: ۱۱).

در این پژوهش به منظور محاسبه‌ی فقر مطلق، شاخص درصد جمعیت زیر خط فقر بکار گرفته شده است. خط فقر به معنی مخارجی که یک فرد در یک زمان و مکان معین برای دسترسی به یک سطح حداقل رفاه متحمل می‌شود. افرادی که به این سطح رفاه دسترسی ندارند فقیر تلقی می‌شوند و کسانی که به این سطح رفاه حداقل و بالاتر از آن دسترسی دارند غیر فقیر می‌باشند (همان: ۱۷). داده‌ی خط فقر در کشور به لحاظ حساس بودن از جمله اطلاعات محرمانه‌ای محسوب می‌شود که در دسترس عموم قرار داده نمی‌شود. به همین منظور محققان و متخصصان حوزه‌ی اقتصاد با جمع‌آوری داده‌های خام و به کمک فرمول‌های پیچیده‌ی اقتصادی و نرم‌افزار *stata*^۱ به محاسبه‌ی این شاخص می‌پردازند. با توجه به ناتوانی محقق در امر سنجش خط فقر، تنها داده‌ی مستند موجود را که مربوط به نقشه‌ی جغرافیای فقر دکتر داوود سوری (استاد اقتصاد دانشگاه شریف و مؤسسه‌ی عالی بانک‌داری)^۲ می‌باشد، مورد استفاده قرار داده است. همچنین به علت محدودیت دسترسی به داده‌های این شاخص، صرفاً به ذکر رقم آن در یک سال پرداخته شده است.

^۱ استاتا یا *stata* یک برنامه‌ی آماری چند منظوره است که اولین نسخه‌ی آن در سال ۱۹۸۵ عرضه شد اکثر کاربران این نرم‌افزار محققینی می‌باشند که در رشته‌های اقتصاد، جامعه‌شناسی، علوم سیاسی و شاخه‌هایی از علوم پزشکی مشغول به پژوهش و تحقیق می‌باشند. از جمله قابلیت‌های آن می‌توان به مدیریت داده‌ها، تجزیه و تحلیل آماری، ترسیم نمودار، شبیه‌سازی و برنامه‌نویسی به صورت دلخواه اشاره نمود.

^۲ <http://khabarfarsi.com/ext/7416911>

طبق نقشه‌ی جغرافیای فقر دکتر سوری، استان خراسان رضوی رتبه‌ی چهاردهم را در بین استان‌های فقیر کشور کسب نموده است. استان‌های سیستان و بلوچستان، قم و کرمان به ترتیب اولین، دومین و سومین استان‌های فقیر کشور می‌باشند. در سطح شهرستان‌های استانی، درصد جمعیت زیر خط فقر شهری در شهرستان مشهد ۲۸/۸ درصد در نظر گرفته شده است. در واقع ۲۸/۸ درصد از جمعیت شهرستان مشهد زیر خط فقر می‌باشند. رتبه‌ی این شهرستان در جمعیت زیر خط فقر استان خراسان رضوی رتبه‌ی دهم می‌باشد. شهرستان‌های تربت جام، کلات و تایباد به ترتیب رتبه‌های اول، دوم و سوم بیشترین جمعیت زیر خط فقر را شامل می‌شود. به منظور فهم عمیق‌تری از درصد فقر در شهر مشهد، به مقایسه‌ی آن با شهرستان‌هایی با بیشترین و کمترین درصد جمعیت فقیر کشور می‌پردازیم. شهرستان زاهدان و ایران‌شهر با در برداشتن بیشتر از ۶۰ درصد جمعیت زیر خط فقر، فقیرترین شهرستان‌های کشور به شمار می‌روند. این در حالی است که نوشهر با در برداشتن ۷ درصد جمعیت زیر خط فقر شهرستانی محسوب می‌شود که کمترین جمعیت فقیر را دارا می‌باشد. با توجه به این مطالب و با عنایت به این مهم که مشهد شهر مهاجرپذیری محسوب می‌شود، می‌توان گفت در بر داشتن جمعیت فقیر بالای ۲۹ درصدی اگر چه نسبت به شهرستان‌های استان‌هایی چون مازندران و تهران از دو برابر بیشتر از فقر رنج می‌برند. اما از بسیاری از شهرستان‌های دیگری که بالای ۳۰ درصد جمعیت فقیر دارند، اختلاف قابل توجهی دارد.

۲- نابرابری: نابرابری اجتماعی به موقعیت‌های نابرابر بین افراد اشاره دارد که می‌تواند سیاسی، اقتصادی و یا فرهنگی باشد. نابرابری اجتماعی، بنیان‌های متعددی دارد. عده‌ای از محققان معتقدند که بنیان‌های اصلی نابرابری، تفاوت‌های فردی در توانایی‌های ذاتی و انگیزه و تمایل به سخت‌کوشی است. عده‌ای دیگر بر این باورند، نابرابری در اصل، مبتنی بر تفاوت‌هایی است که جامعه در رفتار و برخورد با افراد بین آنها قایل می‌شود و علت این فرق‌گذاری مشخصه‌هایی همچون طبقه‌ی اجتماعی، اقتصادی، نژاد، قومیت، جنسیت و دین است که به طریق اجتماعی تعریف شده‌اند (گرب، ۱۳۷۳: ۱۱-۱۰). از مهم‌ترین پیامدهای رشد نابرابری در جامعه ایجاد فاصله‌ی طبقاتی و فیزیکی بین طبقات بالا و پایین جامعه است. از همین روست که افراد طبقات بالای اجتماعی مایل‌اند که در محله‌های خاص سکونت گزینند، فرزندشان را به مدارس خاص بفرستند. همین فاصله باعث بی‌خبری اعضای طبقات بالای جامعه از وضع طبقات پایین جامعه می‌شود. در نتیجه این وضعیت باعث مسلط شدن ایدئولوژی خاصی می‌شود که ویژگی‌های خاصی را به طبقه‌ای خاص

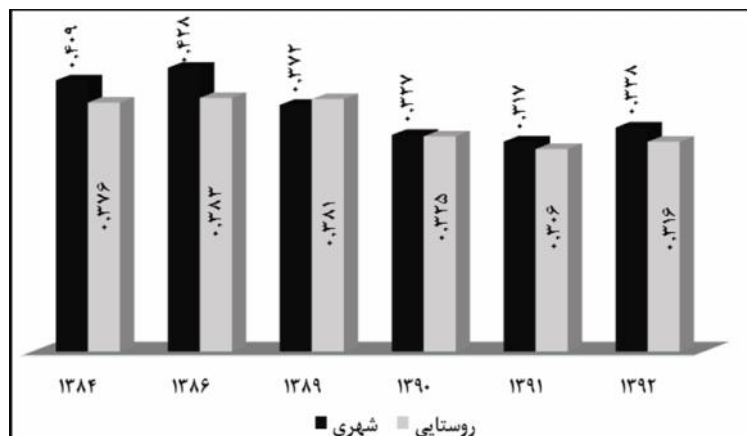
نسبت می‌دهند و نابرابری موجود را توجیه می‌کنند و مشروعیت می‌بخشند. از طرف دیگر به کمک تحلیل مارکسیستی از جرم، می‌توان گفت تضاد طبقاتی در جامعه باعث بوجود آمدن طبقات فقیر و ثروتمند در مقابل یکدیگر خواهد شد و طبقه‌ی فقیر با آگاه شدن از تضاد و تفاوت‌های خود نسبت به طبقه‌ی ثروتمند دچار حالت طغیان و سرکشی شده، دست به اعمال مجرمانه می‌زنند (شیخاوندی، ۱۳۷۹: ۲۰۰). برخی اقتصاددانان نیز بر این باورند که نابرابری‌های درآمدی یکی از اصلی‌ترین عوامل در ارتکاب جرم به شمار رفته است، به گونه‌ای که سطح پایین نرخ جرایم در کشوری چون ژاپن تا حدود بسیار زیادی ناشی از توزیع یکنواخت درآمد بوده است (مکی‌پور و ربانی، ۱۳۹۲: ۷۹-۹۸).

پیامد دیگر رشد نابرابری، تقسیم نابرابر فرصت‌های اجتماعی بین طبقات بالا و پایین است. در این حالت معمولاً افراد طبقات اجتماعی بالا از فرصت‌های بیشتری در زندگی برخوردار می‌شوند (کرون، ۱۳۹۰: ۹۱-۹۰). از طرف دیگر افزایش نابرابری در یک جامعه علاوه بر کاهش بهره‌وری نیروی کار موجب کاهش تقاضای محصولات داخلی و کاهش اعتماد مردم به مسئولان اقتصادی نیز می‌شود (نصرت‌آبادی و محقق، ۱۳۹۱). همچنین برخی تحقیقات انجام شده نشان داد که در جوامعی که نابرابری کمتری را تجربه می‌کند، شادی و رضایت‌مندی در سطح اعضای جامعه بیشتر و بالاتر است (کوپر^۱، ۲۰۱۱).

به منظور بررسی نابرابری در این مقاله از شاخص‌های اندازه‌گیری نابرابری درآمدی و توزیع درآمد استفاده شده است. بعد از عنوان شدن طرح کاهش فقر در جهان، چگونگی توزیع درآمد بیشتر از قبل مورد توجه قرار گرفته است. در دنیای امروز بزرگ‌ترین عامل ایجاد کننده‌ی فقر نه کمبود درآمد بلکه توزیع ناعادلانه‌ی آن است. توزیع درآمد و شاخص‌های اندازه‌گیری نابرابری درآمدی، معرف پراکندگی و تفاوت درآمدها است (اخوی، ۱۳۸۷: ۳۲). نابرابری توزیع درآمدی در ایران عموماً با استفاده از ارقام ضریب جینی و نسبت درآمد دهک‌ها و تغییرات آنها بررسی می‌شود. مهم‌ترین شاخص اندازه‌گیری نابرابری درآمدی محاسبه‌ی ضریب جینی می‌باشد. هر قدر ضریب جینی کوچک‌تر باشد تفاوت درآمدها در آن جامعه کمتر است به طوری که عدد صفر معرف برابری کامل درآمدی و عدد یک معرف نابرابری کامل درآمدی می‌باشد. در واقع ضریب جینی برای کشورهایی که توزیع درآمد ناعادلانه‌ای دارند، عموماً بین ۰/۴۵ تا ۰/۷ و برای کشورهای با توزیع درآمد عادلانه عموماً بین ۰/۲ تا ۰/۳۵ می‌باشد (همان: ۳۵-۳۴). در ایران محاسبه‌ی ضریب جینی به کمک داده‌های طرح آمارگیری از درآمد و هزینه‌ی خانوار توسط مرکز آمار ایران

^۱ Cooper

و بانک مرکزی انجام می‌شود. با این وجود بررسی و اندازه‌گیری منظم ادواری شاخص‌های نابرابری و از جمله ضریب جینی وجود ندارد. به عبارت دیگر سری‌های زمانی موجود اغلب ناقص و ناهماهنگ با یکدیگر می‌باشد و همچنین ۳۱ استان کشور را نیز پوشش نمی‌دهد. طبق گزارش‌های توزیع درآمد مرکز آمار، ضریب جینی در استان خراسان رضوی صرفاً در سال‌های ۱۳۸۴، ۱۳۸۶، ۱۳۸۹ و از سال ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۲ موجود می‌باشد که نتایج آن در نمودار زیر قابل مشاهده است. نمودار ۱۴ نشان می‌دهد که روند توزیع درآمد در مناطق شهری استان خراسان رضوی از اوایل دهه‌ی ۸۰ تا نیمه‌ی آن روند افزایشی و سپس با نوساناتی کاهش می‌یابد. در سال ۱۳۹۰ به دلیل اجرای فاز اول هدفمندی یارانه‌ها، تزریق یارانه و در نتیجه بیشتر شدن سهم درآمدی دهک‌های اول تا سوم نسبت به قبل، ضریب جینی تا سال ۹۲ کاهش می‌یابد. به دنبال شتاب گرفتن سیر افزایش قیمت‌ها در سال ۹۱ و تشدید آن در نیمه‌ی نخست سال ۹۲، آثار مثبت و موقت بازتوزیعی یارانه‌ها که منجر به بهبود نسبی ضریب جینی شده بود، خنثی شده و ضریب جینی مجدداً افزایش می‌یابد. به طوری که از ضریب جینی ۰/۳۲ در سال ۹۱ به ضریب ۰/۳۴ در سال ۹۲ می‌رسد. در مناطق روستایی نیز روند نابرابری توزیع درآمد روند مشابهی را با مناطق شهری طی می‌کند البته این روند شیب ملایم‌تری همراه است.

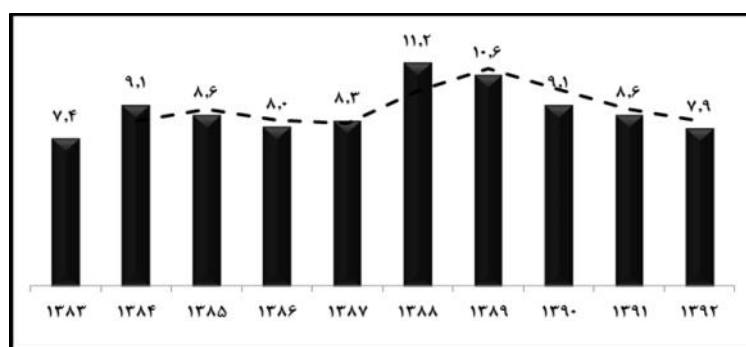
نمودار ۱: ضریب جینی در استان خراسان رضوی به تفکیک مناطق شهری و روستایی (ماخذ: گزارش‌های توزیع درآمد مرکز آمار ایران)

۳- بیکاری: موضوع اشتغال و دست‌یابی افراد به شغل مناسب و مطلوب از اساسی‌ترین نیازهای جامعه محسوب می‌شود که در حال حاضر به یکی از مسائل و مشکلات عادی در کشور تبدیل شده است. بر اساس تعریف مرکز آمار ایران، ملاک بیکار یا شاغل بودن در کشور ما از ابتدای سال ۱۳۸۴ تغییر یافته است، بر اساس تعریف قبلی، منظور از افراد بیکار بخشی از جمعیت فعال هستند که در هفت روز قبل از مراجعه‌ی مأمور آمارگیری دارای سه خصوصیت فاقد کار بودن، آماده برای کار بودن و جویای کار بودن باشند. نکته‌ی مهم در این تعریف این است که اگر شخصی شغل مستمر نداشته ولی در طول هفته مرجع حداقل دو روز کار کرده باشد، جزء شاغلین محسوب می‌شود. اما بر اساس تعریف جدید که بر اساس استاندارد سازمان بین‌المللی کار و از ابتدای سال ۱۳۸۴ اعمال شده است منظور از فرد شاغل، بخشی از جمعیت فعال می‌باشد که در طول هفته مرجع، طبق تعریف کار، حداقل یک ساعت کار کرده باشد. بنابراین شاغل به افراد ۱۰ ساله و بیشتری اطلاق می‌شود که طبق تعریف کار، حداقل یک ساعت کار کرده و یا بنا به دلایلی بطور موقت کارشان را ترک کرده باشند. این تغییر جدید در تعریف "بیکار و شاغل" مطمئناً در کاهش نرخ بیکاری تأثیرگذار بوده است.

وجود بیکاری در جامعه‌ای بیانگر محروم ماندن بخش وسیعی از نیروی کار فعال و جوان جامعه از تولید و فعالیت‌های اقتصادی می‌باشد که از این‌رو بیکاری یکی از مسائل اجتماعی قلمداد می‌شود، چرا که اولاً مسبب اتلاف سرمایه‌ی انسانی، نیروی متخصص در کشور می‌شود و ثانیاً مسبب بوجود آمدن و یا تشدید بسیاری از آسیب‌های اجتماعی می‌شود. جامعه‌شناسان بر این باورند که بیکاری مقدمه‌ی فقر و محرومیت است و با بزهکاری و جرم، اعتیاد، قاچاق مواد مخدر، طلاق، ناامنی و ... همراه است. طبق تحقیقات متعدد در ایران، رابطه‌ی مثبت و معنی‌داری بین نرخ بیکاری و نرخ جرم وجود دارد. طبق مطالعات انجام شده به ازای هر ده درصد افزایش در نرخ بیکاری شاهد ۲/۲ درصد افزایش در نرخ سرقت (فخر، ۱۳۹۰)، ۱/۴ درصد افزایش در میزان قتل عمد (عباسی‌نژاد و دیگران، ۱۳۹۱: ۸۶-۶۵)؛ و ۳ کیلوگرم افزایش در مواد مخدر کشف شده در هر ۱۰۰ هزار نفر جمعیت (موسایی و فخر، ۱۳۸۹: ۱۶۸-۱۴۵) در کشور خواهیم بود. به علاوه در مطالعه‌ای که در ۳۰ استان کشور طی سه سال انجام شده بود، از بین متغیرهای فقر، بیکاری و شهرنشینی، بیشترین تأثیرگذاری بر متغیر جرایم علیه اموال را متغیر بیکاری بر جای گذاشته است. چنانچه محقق به منظور کاهش این دسته جرایم، سیاست‌گذاری معطوف به کاهش میزان بیکاری در کشور را توصیه نموده است (فطرس و دیگران، ۱۳۹۱)؛ و در

نهایت افزایش بیکاری، سطح رفاه و شادی در جامعه را کاهش می‌دهد (بختیاری و فتح-آبادی، ۱۳۸۹). هر کدام از این موارد به تنهایی اثر مخرب بیکاری بر جامعه و تشدید مسایل اجتماعی کشور را نشان می‌دهد.

از آنجایی که آمار سالانه‌ی نرخ بیکاری به تفکیک شهرستان موجود نیست، صرفاً وضعیت استان خراسان رضوی گزارش می‌شود. نمودار ۲ روند تغییر و تحولات نرخ بیکاری جمعیت ۱۰ سال و بیشتر را در استان خراسان رضوی نشان می‌دهد. بر اساس این نمودار نرخ بیکاری بعد از آنکه رشد ۲۰ درصدی را در سال ۸۴ تجربه می‌کند، روند کاهشی ملایمی را تا سال ۸۷ طی می‌کند. البته نقش تغییر تعریف بیکاری را در این روند کاهشی طی این سال‌ها نباید نادیده گرفت. این روند کاهشی در سال ۱۳۸۸ متوقف و ناگهان با ۳۵ درصد رشد به ۱۱/۲ درصد می‌رسد، اما از سال ۸۸ مجدداً با شیب ملایمی تا سال ۹۲ کاهش می‌یابد.

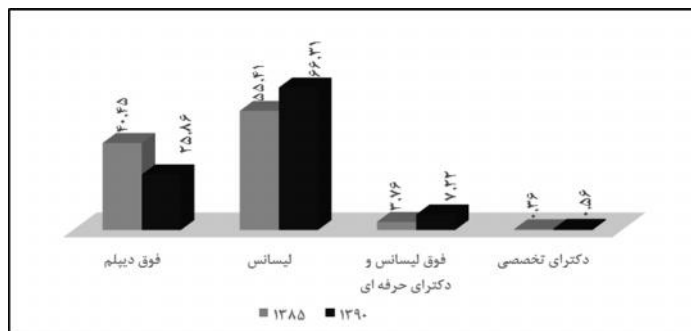
نمودار ۲: نرخ بیکاری در استان خراسان رضوی طی سال‌های ۹۲-۱۳۸۳

(ماخذ: سالنامه‌ی آماری خراسان رضوی)

بیکاری تحصیلکردگان: پدیده‌ی بیکاری نه تنها جوانان و زنان بلکه بخش عظیمی از تحصیل‌کردگان دانشگاهی را هم به خود گرفتار کرده است. متأسفانه در کشور تعداد زیادی از فارغ‌التحصیلان پس از فراغت از تحصیل با مشکل یافتن شغل مواجه می‌شوند. آموزش عالی بخشی از نهاد اجتماعی علم تلقی می‌شود که دانشگاه سازمان اجتماعی آن است. یکی از مهم‌ترین کارکردهای خاص نهاد علم تربیت نیروی انسانی با مهارت است تا بتواند فرد را برای انجام نقش‌های شغلی و نیازهای جامعه و بازار کار توانمند سازد. بیکاری تحصیل‌کردگان دانشگاهی اولاً پیامد مازاد بودن تقاضا برای آموزش عالی می‌باشد؛ که از

جمله عواملی که منجر به تشدید تقاضا برای آموزش عالی می‌شود: ۱- هزینه‌های مستقیم و غیر مستقیم آموزش عالی، ۲- تقاضای بخش عمومی به مثابه استخدام‌کنندگان اصلی فارغ‌التحصیلان، ۳- نقش مدرک به جای کارایی در تعیین حقوق و دستمزد می‌باشد (فرجادی، ۱۳۸۳). ثانیاً عدم انطباق آموزش‌های ارائه شده در دانشگاه با مهارت‌های مورد نیاز بازار کار می‌باشد. بیکاری نیروی انسانی متخصص در کشور علاوه بر آنکه منجر به احساس ناامیدی و نارضایتی می‌شود، مهاجرت متخصصین یا فرار مغزها را به دنبال دارد. آمار تأسف‌برانگیز صندوق بین‌المللی پول مبنی بر خروج سالانه بیش از ۱۵۰ هزار نفر تحصیل‌کرده از ایران گواه خوبی بر این مهم است. از دیگر عواقب بیکاری متخصصین، اتلاف سرمایه‌ای می‌باشد که سال‌ها صرف آموزش این افراد شده است.

بررسی‌های دو سرشماری اخیر بیانگر آن است که در سال ۸۵ در بین جمعیت بیکار با تحصیلات عالی استان خراسان رضوی حدود ۴۰ درصد فوق دیپلم، ۵۵ درصد لیسانس، حدود ۳ درصد فوق لیسانس و دکترای حرفه‌ای و ۰/۳۶ درصد دارای مقطع دکترای تخصصی بوده‌اند. این در حالی است که در سال ۹۰ از بین جمعیت بیکار تحصیل‌کرده حدود ۲۶ درصد فوق دیپلم، ۶۶ درصد لیسانس، حدود ۷ درصد فوق لیسانس و دکترای حرفه‌ای و ۰/۶ درصد دارای مقطع دکترای تخصصی بودند. این روند اولاً از تغییر در تجمع موج بیکاران از مقطع فوق دیپلم در سال ۸۵ به مقطع کارشناسی در سال ۹۰ حکایت دارد، ثانیاً بیانگر رشد بیکاری متخصصین در مقاطع کارشناسی و بالاتر طی پنج سال می‌باشد.

نمودار ۳: نسبت جمعیت بیکار ده ساله و بیشتر با تحصیلات عالی در استان خراسان رضوی در

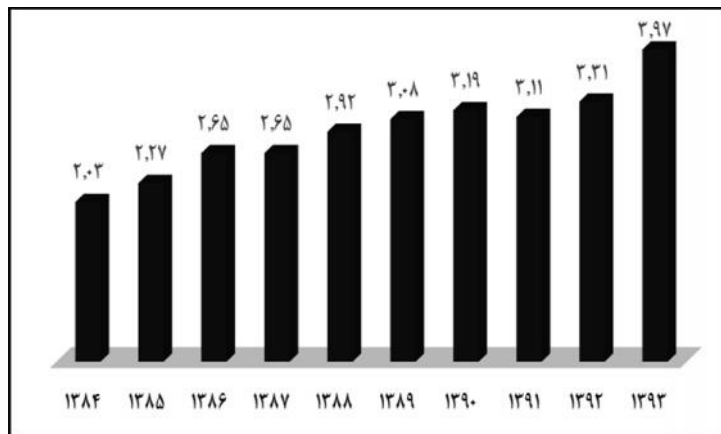
سال‌های ۸۵ و ۹۰

(مأخذ: سالنامه‌ی آماری خراسان رضوی)

۴- طلاق: طلاق در لغت به معنی رها شدن از قید نکاح است. می‌توان طلاق را به عنوان مهم‌ترین عامل از هم گسیختگی ساختار بنیادی‌ترین بخش جامعه، یعنی خانواده دانست (ستوده، ۱۳۷۴: ۲۳۸). ساروخانی در کتابش «پژوهشی در شناخت واقعیت طلاق» عمیق‌ترین علل طلاق را، پیدایی بحران در ارزش‌ها می‌داند. هنگامی که جامعه‌ای در حال گذار و دگرگونی است، بسیاری از انسان‌ها بین دو ساخت اجتماعی دچار سردرگمی می‌شوند، از طرفی هنجارهای سنتی برایشان کم‌ارزش به نظر می‌رسد و از طرف دیگر ارزش‌های جدید و منطبق با واقعیت نیز جا نیافتاده‌اند. در پی این تصادم نوگرایی و پایبندی به سنت‌های دیرین بسیاری از موضوعات بی‌ارزش دیروز در محدوده‌ی عناصر مقبول و نوین امروز پای می‌نهند و بسیاری از عناصر مطلوب اجتماعی از قلمروی ارزش‌های اجتماعی خارج می‌شوند. در چنین شرایطی نظام ارزش‌های جامعه دستخوش آشوب می‌گردد که بازتاب این وضعیت را می‌توان در وضعیت نظام ارزش‌های خانواده مشاهده نمود. نتیجه‌ی آن نابسامانی و کشمکش درون خانواده و طلاق می‌باشد (کاظمی و جاوید، ۱۳۹۳: ۳۵۱-۳۴۹)؛ همچنین شیوع طلاق در جامعه منجر به کاهش انسجام و یکپارچگی اجتماعی می‌شود و سنگ‌بنای اجتماع را از هم می‌گسلد. وقتی بنیان خانواده دستخوش ضعف و عدم استواری می‌گردد بنیان‌های اخلاقی و اجتماعی کل نظام اجتماعی متزلزل شده و آن جامعه به سوی جرائم گوناگون سوق داده می‌شود. تا جایی که متخصصان این حوزه معتقدند هیچگاه مطالعه‌ی آسیب‌شناسی اجتماعی، انحرافات اجتماعی و بزهکاری اجتماعی بدون شناسایی طلاق صورت پذیر نیست و هر جامعه که در جستجوی سلامت است، باید این پدیده را مهار کند (ساروخانی، ۱۳۷۶: ۱۱۸). بر اساس پژوهشی که ارتباط بین بیکاری و طلاق در ایران را طی یک دوره‌ی ۴۰ ساله (۱۳۸۵-۱۳۳۴) بررسی کرده‌اند، می‌توان گفت بین بیکاری و طلاق در یک دوره‌ی بلندمدت ارتباط معنی‌دار وجود دارد. بدین معنی که با بروز بحران، رکود و در نتیجه افزایش نرخ بیکاری در کشور، آثار مخرب آن را بر افزایش طلاق می‌توان مشاهده کرد. که این اثر از طریق فشار اقتصادی و بروز بحران بر خانواده‌ها و لاجرم جدایی زوج‌ها می‌باشد (عیسی‌زاده و دیگران، ۱۳۸۵: ۲۸-۷).

به منظور بررسی تغییرات طلاق در کلان‌شهر مشهد طی سال‌های ۹۳-۱۳۸۴، اولاً میزان طلاق به ازای هر هزار نفر جمعیت محاسبه شد و ثانیاً به منظور آنکه بدانیم طلاق در مقایسه با ازدواج چه تغییراتی کرده است، نسبت طلاق به ازدواج نیز برآورد شده است. درصد طلاق به ازدواج یکی از شاخص‌هایی است که در مباحث مربوط به طلاق همیشه

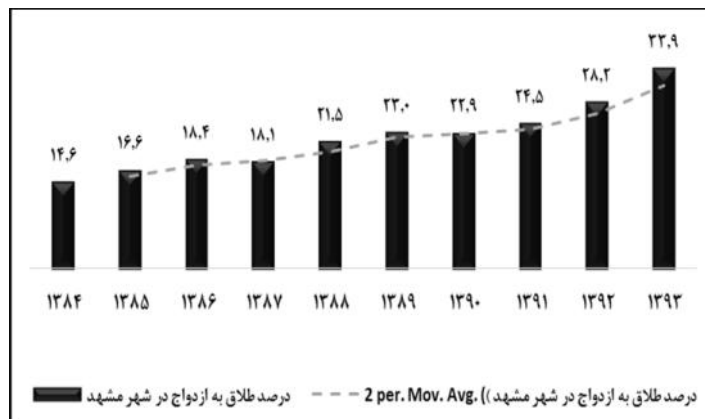
مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد. در واقع این شاخص نشان می‌دهد که چه تعداد طلاق در برابر هر ۱۰۰ ازدواج صورت گرفته است. نمودار ۴ نرخ طلاق در کلان‌شهر مشهد را طی ده سال اخیر نشان می‌دهد. نرخ طلاق از سال ۱۳۸۴ تا سال ۹۰ با شیب ملایمی در حال افزایش است. بطوری که در سال ۸۴ به ازای هر هزار نفر از جمعیت شهر مشهد ۲ مورد طلاق اتفاق افتاده در حالی که در سال ۹۰ این میزان به ۳/۲ مورد، افزایش می‌یابد. در سال ۹۱ نرخ طلاق بطور موقت یک درصد کاهش می‌یابد. اما پس از آن با شتاب بیشتری تا ۹۳ رشد می‌کند. تا جایی که در سال ۹۳ تعداد خام واقعه‌ی طلاق با رشد ۲۲ درصدی مواجه است. اگر چه برخی پدیده‌ی طلاق را به‌عنوان درمان نهایی در شرایطی بسیار بحرانی برای زوجین و فرزندان می‌دانند، اما واقعیت آن است که افزایش آن در هر شرایطی نابهنجار تلقی می‌شود. زمانی که جامعه و روابط اجتماعی در معرض آسیب‌های بنیادی است و بیمارگونه عمل می‌کند، میزان طلاق همچون معرفی دقیق، درجات این بیماری‌ها را نشان می‌دهد.

نمودار ۴: نرخ طلاق (به ازای هر هزار نفر جمعیت) در شهرستان مشهد
(مأخذ: سازمان ثبت و احوال کشور، اداره‌ی کل ثبت و احوال خراسان رضوی)

با توجه به مشاهده‌ی روند تغییرات نرخ طلاق در کلان‌شهر مشهد، نسبت طلاق به ازدواج نیز طی ده سال اخیر به تدریج و با شیب ملایمی افزایش یافته است. نسبت طلاق به ازدواج در سال ۸۴ به ازای هر ۱۰۰ مورد ازدواج حدود ۱۵ مورد طلاق است. این روند

فزاینده‌ی نسبت طلاق به ازدواج تا جایی ادامه می‌یابد که این نسبت در سال ۹۳ به حدود ۳۴ مورد طلاق به ازای هر ۱۰۰ مورد ازدواج افزایش می‌یابد.

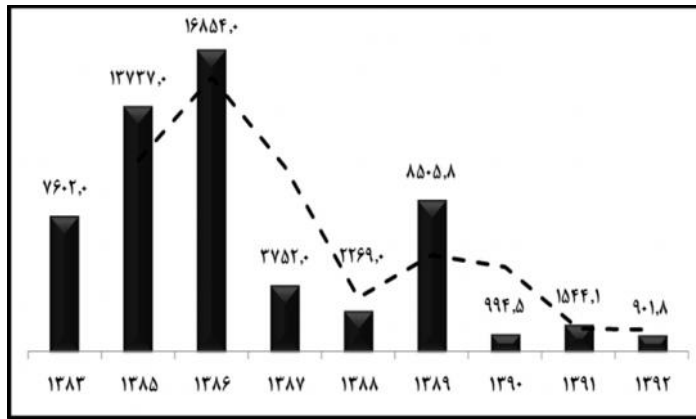

نمودار ۵: درصد طلاق به ازدواج در کلان‌شهر مشهد طی سال‌های ۹۳-۱۳۸۴ (مأخذ: سازمان ثبت و احوال کشور، اداره‌ی کل ثبت و احوال خراسان رضوی)

۵- وضعیت کشفیات و دستگیرشدگان قاچاق مواد مخدر: معضل مواد مخدر در دنیای امروز آنقدر پیچیده و بحرانی شده است که سازمان بهداشت جهانی مسأله‌ی مواد مخدر، اعم از تولید، انتقال، توزیع و مصرف را در کنار سه مسأله‌ی جهانی دیگر یعنی تولید و انباشت سلاح‌های کشتار جمعی، آلودگی محیط زیست، فقر و شکاف طبقاتی، از جمله مسائل اساسی شمرده است که حیات بشری را در ابعاد اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی در عرصه‌ی جهانی مورد تهدید و چالش جدی قرار می‌دهد (صرامی و همکاران، ۱۳۹۲)؛ که البته حساسیت آن برای کشور ما با موقعیت ژئوپولیتیکی خاص خود مضاعف است. ایران دارای مرزی نزدیک به ۱۹۲۵ کیلومتر با پاکستان و افغانستان به‌عنوان عمده تولیدکننده‌ی مواد مخدر در آسیای مرکزی است. در واقع این مرز طولانی با مراکز تولید مواد مخدر در جهان ارزان‌ترین و نزدیک‌ترین مسیر انتقال این مواد به اروپا و آمریکا بوده که این امر امکان استفاده از ایران را هم به‌عنوان بازاری برای مصرف و هم کانالی برای ترانزیت مواد مخدر مورد توجه قرار می‌دهد. این امر ایران را به یکی از آسیب‌پذیرترین کشورهای جهان در مقابل مسأله‌ی مواد مخدر تبدیل کرده است.

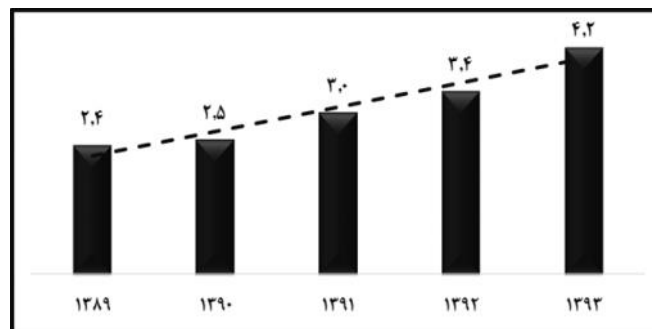
ذکر این نکته شایان توجه است که یکی از مهم‌ترین عوامل مؤثر در افزایش قاچاق مواد مخدر سود سرشار آن است. سود قاچاق مواد مخدر برای قاچاقچیان عمده، سالانه حدود ۵۰۰ میلیارد و پول در گردش آن حدود پنج هزار میلیارد دلار آمریکا است (اسعدی، ۱۳۸۳). بالطبع از پیامدهای قاچاق و عرضه‌ی مواد مخدر در جامعه، در دسترس بودن مواد مخدر با نازل‌ترین قیمت برای مصرف‌کنندگان و در نتیجه افزایش احتمال اعتیاد به این مواد را در جامعه در پی خواهد داشت. از طرفی تغییر الگوی مصرف از تریاک به موادی مانند هرویین و حشیش و مواد نوپدید چون شیشه و کراک و از سوی دیگر کاهش سن اعتیاد و رواج آن در بین زنان و نسل جوان، این پدیده را به یکی از بحرانی‌ترین مسائل کشور تبدیل کرده است. هزینه‌های شایان توجه مبارزه با قاچاق مواد مخدر و صدمات و تلفات نیروی انسانی ناشی از آن، هزینه‌های مجازات و نگهداری بیش از ۶۰ درصد زندانیان سراسر کشور (زندانیان مربوط به جرایم مواد مخدر)، هزینه‌های مربوط به شناسایی، جمع‌آوری و بازپروری معتادین، همه و همه حاکی از معضل ملی، مهم و فراگیر پدیده‌ی اعتیاد و سوء مصرف مواد مخدر در کشور است (زاهدی‌اصل، ۱۳۹۳: ۸۹).

بر اساس اطلاعات مندرج شده در سالنامه‌ی آمار استان خراسان رضوی، در سال ۱۳۸۳ در شهر مشهد میزان کشفیات مواد مخدر توسط نیروی انتظامی ۷۶۰۲ کیلوگرم بوده است که با رشدی ۸۰ درصد به ۱۳۷۳۷ کیلوگرم در سال ۸۵ و ۱۶۸۵۴ کیلوگرم در سال ۸۶ افزایش می‌یابد. این آمار افزایش شایان توجهی نقل و انتقال مواد مخدر را از شهر مشهد طی سال‌های ۸۶-۸۳ نشان می‌دهد. ذکر این نکته حایز اهمیت است که استان خراسان رضوی و بخصوص کلان‌شهر مشهد به علت داشتن مرز طولانی با یکی از مهم‌ترین مراکز تولید مواد مخدر در جهان، افغانستان، در معرض تهدید بسیار جدی قرار دارد، تا حدی که اگر حتی یک درصد تولید و تجارت انواع مواد مخدر در داخل کشور ریزش کند، پیامدهای فاجعه‌آمیزی خواهد داشت. سهم بالای استان‌هایی چون سیستان و بلوچستان، کرمان و خراسان رضوی از میزان کشفیات مواد مخدر در کشور مصداق خوبی بر این امر است. نمودار ۶ نشان می‌دهد که میزان مواد مخدر کشف شده در شهر مشهد اگر چه تا سال ۸۶ روند فزاینده‌ای داشته است اما از سال ۸۷ با شیب تندی کاهش یافته و جز در سال ۸۹ که افزایش محسوسی دارد تا سال ۹۲ روند کاهنده‌ای را طی می‌کند.

نمودار ۶: میزان مواد مخدر کشف شده (کیلوگرم) در شهر مشهد توسط نیروی انتظامی و ستاد مبارزه با مواد مخدر
(مأخذ: سالنامه‌ی آماری خراسان رضوی)

همچنین نمودار ۷ نرخ متوفیات ناشی از سوء مصرف مواد مخدر را در استان خراسان رضوی طی پنج سال اخیر نشان می‌دهد. همان‌طور هم که پیشتر اشاره شد از آنجایی که آمار پزشکی قانونی به تفکیک شهرستان موجود نیست، صرفاً وضعیت استان خراسان رضوی گزارش می‌شود. نرخ متوفیات ناشی از سوء مصرف مواد مخدر از سال ۸۹ تا سال ۹۳ روند رو به رشدی داشته است. بطوری که از ۲/۴ درصد به ازای هر صد هزار نفر مرگ و میر ناشی از مواد مخدر در سال ۸۹ به ۴/۲ نفر به ازای هر صد هزار نفر مرگ و میر ناشی از مواد مخدر در سال ۹۳ رسیده است.

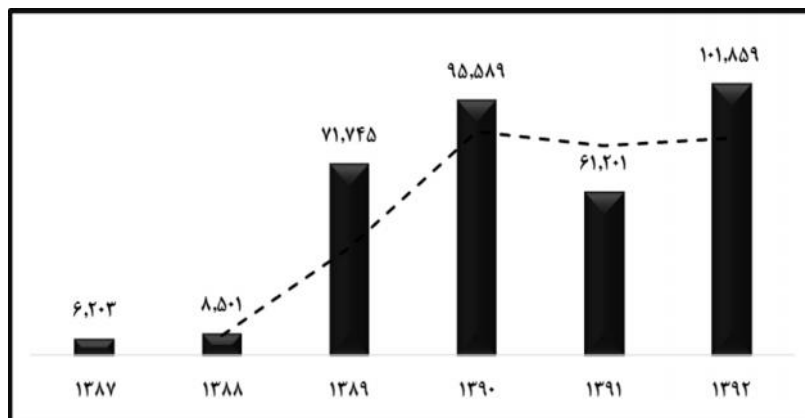
نمودار ۷: نرخ متوفیات ناشی از سوء مصرف مواد مخدر در استان خراسان رضوی
(مأخذ: سازمان پزشکی قانونی کشور)

۶- نرخ جرم: جرم نوعی هنجارشکنی در فضای قواعد و مقررات رسمی کشور است که در آن افراد با نقض قوانین و مقررات جامعه مبادرت به اعمال مجرمانه مانند دزدی، قتل، کلاهبرداری و فساد می‌نمایند. جرم همراه با شکستن قانون، بی‌نظمی و از بین رفتن آسایش مردم است که از این نظر، وقوع آن آثار منفی برای جامعه در پی دارد. انجام فعالیت‌های مجرمانه در هر منطقه کیفیت زندگی را در آن منطقه کاهش داده و ریسک را در انجام فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی افزایش می‌دهد که به این ترتیب سطح رفاه کاهش و هزینه‌های زندگی افزایش می‌یابد (مداح، ۱۳۹۰: ۱۹۷-۱۸۸). آدلر در سال ۱۹۸۳ در کتابش با عنوان «ملت‌ها با جرم آزار روحی نمی‌بینند» به بررسی مشترکات فرهنگی - اجتماعی کشورهایی با نرخ جرایم پایین پرداخت. او نشان داد در بین کشورهای با نرخ پایین جرایم، اولاً درجه‌ی بسیار بالایی از مشارکت عامه در کنترل جرم در بین آنها وجود دارد، ثانیاً تمامی این کشورها عناصر قوی کنترل اجتماعی، بدون نیاز به نظام عدالت کیفری دارند. این عناصر قوی کنترل با تحمیل رسمی اعمال نمی‌شوند بلکه آنها ارزش‌ها را به وسیله‌ی ارائه‌ی هنجارهای مشترک و تضمین انسجام حفظ کرده و بین افراد اشاعه می‌دهند. مهم‌ترین مصداق این موضوع را در بقای قدرت خانواده می‌توان دنبال کرد. در هر کشور شکل خانواده اغلب پدرسالانه بود که به‌عنوان یک واحد بهم بافته شده وجود داشت و نفوذ قدرتمندی را بر روی اعضایش اعمال می‌کرد. در جوامعی که میزان استخدام بالا بود (با ترکیب بالای زنان در نیروی کار) تلاش بیشتری برای ارائه‌ی خدمات به فرزندان در طی ساعت کار در تسهیلات مراقبت‌های روزانه و مهدکودک‌ها می‌شد. حفظ ارزش‌های خانواده‌ی سنتی، خودش توسط یک سیستم ثانویه تقویت می‌شد: ارزش‌های مذهبی و اخلاقی. در این کشورها چنین ارزش‌هایی، تعهدات اخلاقی اجتماع را برای تثبیت مجدد احساسات و عقاید جمعی مشترک، یکپارچه و محکم می‌کردند (بیرن و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۷۷-۱۷۸).

رفتار افراد در جامعه تا حدودی تابع شرایط محیطی و اجتماعی است که بر این اساس ویژگی‌های محیط اقتصادی مانند شرایط اقتصاد کلان، نحوه‌ی توزیع درآمد، نابرابری‌های درآمدی، اشتغال و بیکاری به همراه سایر ویژگی‌های اجتماعی و فرهنگی مانند جوانی جمعیت، در شکل‌گیری رفتارهای اقتصادی و اجتماعی مؤثر است. آن شرایط می‌تواند تصمیم افراد را در انجام اعمال قانونی و غیر قانونی تحت تأثیر قرار دهد (مداح، ۱۳۹۰). مطالعات متعدد داخلی و خارجی نشان داده است که میان سطح درآمد و جرم رابطه‌ی مثبتی وجود دارد، به نحوی که افراد کم‌درآمد انگیزه‌ی بیشتری به جرم دارند.

همچنین رابطه‌ی مثبت و معنی‌داری بین نرخ بیکاری و جرم و جنایت وجود دارد. علاوه بر آن نابرابری درآمدی از آنجا که انگیزه‌ی مجرمان بالقوه را جهت پر کردن کمبودهای درآمدی و جبران محرومیت‌های خود تقویت می‌نماید، با میزان جرم رابطه‌ی معنی‌داری را نشان می‌دهد.

نمودار ۸ نسبت پرونده‌های تشکیل شده در حوزه‌ی استحضاطی نیروی انتظامی خراسان رضوی را نشان می‌دهد. این پرونده‌ها با موضوعیت قتل عمد و غیر عمد، مرگ‌های اتفاقی، ضرب و جرح و صدمه، تهدید، اجبار و اکراه، تظاهر به چاقوکشی و مسموم کردن عمدی جمع‌آوری شده است. همان‌طور که در نمودار مذکور مشخص است، نسبت پرونده‌های تشکیل شده در استان خراسان رضوی از سال ۸۸ به شدت افزایش یافته است. اگر چه در سال ۹۱ کاهش محسوسی یافته است اما مجدداً با شیب قابل توجهی افزایش یافته است. ذکر این نکته حایز اهمیت فراوان است که رشد جرم در جامعه‌ای موجب تقویت روحیه‌ی قانون‌شکنی و تجاوز به حقوق مردم، اخلال در نظم و امنیت عمومی و کاهش انگیزه‌ی تولید و سرمایه‌گذاری در نزد عوامل خصوصی و عمومی می‌شود (مداح، ۱۳۹۰).

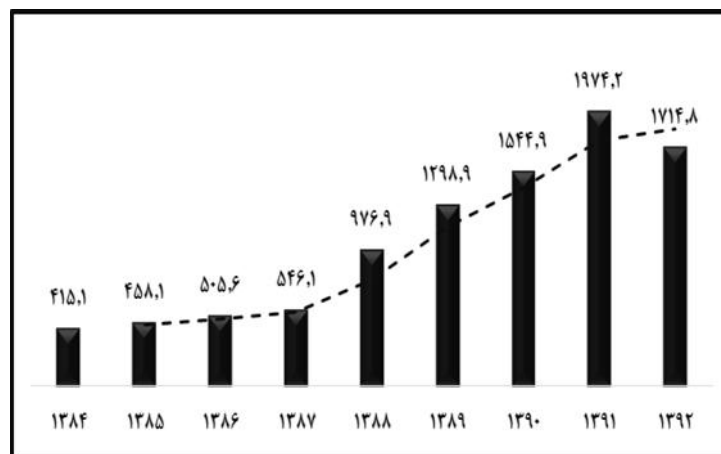
نمودار ۸: نسبت پرونده‌های تشکیل شده در حوزه‌ی استحضاطی نیروی انتظامی در استان خراسان

رضوی بر حسب جمعیت (صد هزار نفر)

(مأخذ: سالنامه‌های آماری مرکز آمار ایران)

نرخ سرقت: سرقت اصولاً کنشی عقلانی و حساب شده که طبق برنامه‌ی معین و با تصمیم‌گیری قبلی در مورد انتخاب قربانی و چگونگی فرایند انجام کار صورت می‌گیرد. سرقت عمدتاً پدیده‌ای شهری است و در شهرهای بزرگ که میزان آشنایی افراد با هم کمتر است انگیزه‌ی ارتکاب سرقت و احتمال موفقیت آن نیز بیشتر است (رحیمی و ادیسی، ۱۳۸۹). بر اساس مطالعات انجام شده در سطح استان‌های کشور با موضوعیت سرقت، نشان داده‌اند که نرخ بیکاری و نابرابری درآمدی مهم‌ترین عوامل اقتصادی اثرگذار بر وقوع جرم سرقت در استان‌های کشور می‌باشد (صادقی، ۱۳۸۴)؛ همچنین درصد جمعیت جوان نیز بر میزان سرقت اتومبیل و اماکن اثر مثبت و معنی‌داری دارد. در مقابل افزایش هزینه‌های انتظامی و درآمد سرانه اثر منفی و معناداری بر میزان سرقت اماکن دارد (حسینی‌نژاد، ۱۳۸۴)؛ همچنین بر اساس مطالعات انجام شده در سال ۱۳۸۹ در ایران، ۹۹ درصد تغییرات سرقت در کشور توسط متغیرهای نرخ بیکاری و نابرابری درآمدی و صنعتی شدن قابل توضیح خواهد بود (مکی‌پور و ربانی، ۱۳۹۲).

نمودار ۹ نرخ جرم سرقت را در شهر مشهد را نشان می‌دهد. این نرخ سرقت شامل سرقت از اماکن (دولتی، منازل، مغازه‌ها و مراکز صنعتی - تجاری)، سرقت انواع وسایل نقلیه و لوازم آن و سرقت احشام می‌شود. نمودار ذیر روند فزاینده‌ی نرخ سرقت را تا سال ۹۱ نشان می‌دهد، اگر چه در سال ۹۲ کاهش یافته است.

نمودار ۹: نرخ جرم سرقت (به ازای هر صد هزار نفر) در شهر مشهد

(مأخذ: سالنامه‌ی آماری خراسان رضوی)

بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش در صدد بررسی الگو و روند تغییرات مسائل اجتماعی استان خراسان رضوی با تأکید بر شهر مشهد می‌باشد. به همین منظور با توجه به اولویت و میزان تأثیرگذاری، هفت مسأله‌ی اجتماعی فقر، نابرابری، بیکاری، طلاق، خودکشی، اعتیاد و جرم در استان خراسان رضوی، بویژه شهر مشهد مورد بررسی و روند آن طی سال‌های ۹۲-۸۳ مورد ارزیابی واقع شده است. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که کلان‌شهر مشهد به عنوان شهری مذهبی و در عین حال مهاجرپذیر با روند رو به رشد مسایل اجتماعی مواجه است. حدود ۳۰ درصد جمعیت مشهد زیر خط فقر به سر می‌برند. این در حالی است که ضریب جینی یا نحوه‌ی توزیع درآمد در این استان ضریبی بالای ۰/۳ می‌باشد. این امر زمانی بیانگر شرایط بحرانی است که نرخ بیکاری جوانان طی ده سال اخیر بالای ۱۵ درصد مانده است، نرخ بیکاری زنان دو برابر شده و موج بیکاری گریبان‌گیر تحصیل‌کردگان دانشگاهی شده است، به طوری که در سال ۹۰ شاهد ۶۶ درصد بیکار مقطع کارشناسی و ۷ درصد بیکار فوق لیسانس و دکتری حرفه‌ای در خراسان رضوی هستیم. بالطبع یکی از آثار رشد نابرابری و بیکاری، رشد بدون توقف نسبت طلاق به ازدواج و نوسانات متمایل به رشد نرخ مرگ و میر خودکشی می‌باشد. علاوه بر آن با وجود کاهش کشفیات مواد مخدر در مشهد، رشد فزاینده‌ی مرگ و میر ناشی از سو مصرف مواد مخدر، حکایت از بحرانی شدن اعتیاد و مواد مخدر دارد؛ همچنین آمار جرم و بویژه نرخ سرقت با توجه به بحران بیکاری و نابرابری در استان از روند رو به رشد قابل توجهی برخوردار است.

یافته‌های این پژوهش مسائل اجتماعی رو به رشد استان خراسان رضوی و شهر مشهد را زیر ذره بین قرار داده است تا تأمل و تفکر مسئولان ذیربط را به منظور شناسایی مسائل در اولویت شهر را بر انگیزد و زمینه‌ای را برای برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری در جهت ریشه‌کن کردن و یا کنترل این مسایل اجتماعی فراهم کند.

فهرست منابع:

- آرون، ریمون (۱۳۸۱). مراحل اساسی سیر اندیشه در جامعه‌شناسی، ترجمه‌ی باقر پرهام، تهران، علمی و فرهنگی، چاپ پنجم.
- آمارنامه‌ی شهر مشهد (۱۳۹۱-۱۳۸۳).
- اخروی، احمد (۱۳۸۷). نابرابری توزیع درآمد تحلیلی از علت‌ها، پیامدها و سیاست‌ها، تهران، انتشارات مؤسسه‌ی مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
- اسعدی، حسن (۱۳۸۳). اعتیاد و قاچاق مواد مخدر، مقالات اولین همایش ملی آسیب‌های اجتماعی در ایران، خرداد ۱۳۸۱، جلد دوم، تهران، نشر آگه.
- بختیاری، صادق و فتح‌آبادی، مهدی (۱۳۸۹). رابطه‌ی بیکاری و تورم با شادی و رفاه: مطالعه‌ی تجربی برای منتخبی از کشورهای آسیایی، گزارش راهبردی معاونت پژوهش‌های اقتصادی، شماره‌ی ۱۳۱، اسفند.
- بیرن، پیرس؛ دلیو، جیمز و اشمیت، مسر (۱۳۹۴). جرم‌شناسی با رویکردی جامعه‌شناختی، ترجمه‌ی حبیب احمدی، سید محسن زهری بیدگلی و عباس گرگی، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
- پیلهور، علی‌اصغر؛ پوراحمد، احمد (۱۳۸۳). "رشد و توسعه‌ی کلان‌شهرهای کشور، مطالعه‌ی موردی: شهر مشهد"، پژوهش‌های جغرافیایی، شماره‌ی ۴۸، تابستان.
- حاتمی‌نژاد، حسین؛ همائی‌فر، علی؛ پیروز، تکتم و پریشاد، زهرا (۱۳۹۱). کلان‌شهر مشهد و توسعه‌ی پایدار، بررسی طرح‌های توسعه و عمران با تأکید بر دیدگاه شهر فشرده، چهارمین کنفرانس برنامه‌ریزی و مدیریت شهری، اردیبهشت.
- حیدری، آرش؛ هواسی، علی و بختیارپور، سعید (۱۳۹۱). "بررسی جنبه‌های اجتماعی ایده‌پردازی خودکشی"، مجموعه مقالات دومین همایش ملی آسیب‌های اجتماعی در ایران، خرداد.
- رحیمی، مهدی و ادریسی، افسانه (۱۳۸۹). "بررسی عوامل مؤثر بر سرقت"، نشریه‌ی مطالعات امنیت اجتماعی، شماره‌ی ۲۳، پاییز.
- زاهدی‌اصل، محمد (۱۳۹۳). آسیب‌های اجتماعی، از نظر مددکاری اجتماعی، تهران، دانشگاه علامه طباطبایی.
- ساروخانی، باقر (۱۳۷۶). طلاق، پژوهشی در شناخت واقعیت و عوامل آن، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- سالنامه‌ی ثبت و احوال شهر مشهد (۱۳۹۳-۱۳۸۳).
- سالنامه‌ی استان خراسان رضوی (۱۳۹۲-۱۳۸۳).

ستوده، هدایت (۱۳۷۴). مقدمه‌ای بر آسیب‌شناسی اجتماعی، تهران، آوای نور.

سفیری، خدیجه (۱۳۸۳). "مسئله‌ای اجتماعی به نام اشتغال زنان"، مجموعه مقالات مسایل اجتماعی ایران، انجمن جامعه‌شناسی ایران، تهران، آگه.

شعاع‌کاظمی، مهرانگیز و مؤمنی جاوید (۱۳۹۳). آسیب‌های اجتماعی (نوپدید) با تأکید بر تئوری‌های زیربنایی و راهکارهای مقابله‌ای، تهران، آوای نور.

شیخاوندی، داور (۱۳۷۹). جامعه‌شناسی انحرافات و مسائل جامعه، مشهد، نشر مردنیز.

صالحی‌امیری، رضا و خدائی، زهرا (۱۳۹۰). حاشیه‌نشینی و اسکان غیر رسمی، چالش‌ها و پیامدها، تهران، ققنوس.

صرامی، حمید؛ قربانی، مجید و مینویی، محمود (۱۳۹۲). "چهار دهه تحقیقات شیوع‌شناسی اعتیاد در ایران"، فصلنامه‌ی اعتیادپژوهی سوء مصرف مواد، سال هفتم، شماره‌ی ۲۶، تابستان.

عباسی نژاد، حسین؛ رضانی، هادی و صادقی، مینا (۱۳۹۱). "بررسی رابطه‌ی بین بیکاری و جرم در ایران: رهیافت داده‌های تلفیقی بین استانی"، فصلنامه‌ی پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، سال بیستم، شماره‌ی ۶۴، زمستان.

عیسی‌زاده، سعید؛ بلالی، اسماعیل و قدسی، علی‌محمد (۱۳۸۹). "تحلیل اقتصادی طلاق: بررسی ارتباط بیکاری و طلاق در ایران طی دوره‌ی ۱۳۸۵-۱۳۴۵"، مطالعات راهبردی زنان، دوره‌ی ۱۳، شماره‌ی ۵۰، زمستان.

فرجادی، غلامعلی (۱۳۸۳). "آموزش عالی و بیکاری تحصیلکرده‌ها"، مجموعه مقالات مسایل اجتماعی ایران، انجمن جامعه‌شناسی ایران، تهران، آگه.

فطرس، محمدحسن؛ دلانی‌میلان، علی و قربان‌سرشت، مرتضی (۱۳۹۱). "اثرات فقر، بیکاری و شهرنشینی بر جرایم علیه اموال در استان‌های ایران"، فصلنامه‌ی رفاه اجتماعی، سال دوازدهم، شماره‌ی ۴۶، پاییز.

کرمی، محمدتقی و اعتمادی‌فرد، مهدی (۱۳۸۹). "ساخت اجتماعی اعتیاد در ایران"، مجله‌ی بررسی مسائل اجتماعی ایران، سال اول، شماره‌ی چهارم، زمستان.

کرون، جیمز (۱۳۹۰). جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی، چگونه مسائل اجتماعی را حل کنیم؟، ترجمه‌ی مهرداد نوابخش و فاطمه کرمی، تهران، جامعه‌شناسان.

گرب، ادواردج (۱۳۷۳). نابرابری اجتماعی: دیدگاه‌های نظریه‌پردازان کلاسیک و معاصر، ترجمه‌ی محمد سیاهپوش و احمدرضا غروی‌زاده، تهران، معاصر.

گرشاسبی فخر، سعید (۱۳۹۰). "ارتباط بین بیکاری و سرقت"، فصلنامه‌ی رفاه اجتماعی، سال یازدهم، شماره‌ی ۴۰، بهار.

گزارش توزیع درآمد در خانوارهای شهری، روستایی و کل کشور معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی ریاست جمهوری، دفتر جمعیت، نیروی کار و سرشماری مرکز آمار ایران. گزارش نابرابری در ایران (۱۳۹۲-۱۳۸۰). دفتر جمعیت، نیروی کار و سرشماری مرکز آمار ایران.

مافی، عزت‌الله و سقایی، مهدی (۱۳۸۸). بررسی گردشگری در کلان‌شهرهای مذهبی، (مطالعه‌ی موردی: کلان‌شهر مشهد)، همایش منطقه‌ای جغرافیا و توسعه‌ی پایدار شهرها، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیروان، اردیبهشت.

مجموعه مقالات دومین همایش ملی آسیب‌های اجتماعی در ایران (۱۳۹۳). تهران، آگه. محمدی، تیمور؛ ابونوری، عباسعلی و محمدنژاد (۱۳۹۴). "تحلیل رابطه‌ی علی بین نرخ تورم و بیکاری در اقتصاد ایران"، مجله‌ی علوم اقتصادی ایران، دوره‌ی ۹، شماره‌ی ۳۰، بهار.

مداح، مجید (۱۳۹۰). "بیکاری و بزهکاری در ایران: تحلیل نظری و تجربی"، فصلنامه‌ی اطلاعات سیاسی اقتصادی، شماره‌ی ۲۸۶.

مکی‌پور، ذبیح‌اله و ربانی‌خوراسگانی، علی (۱۳۹۲). "بررسی علل اقتصادی آسیب‌های اجتماعی (با تأکید بر رابطه‌ی تورم و جرایم در ایران طی سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۷۰)"، پژوهش‌های راهبردی امنیت و نظم اجتماعی، سال دوم، شماره‌ی پیاپی ۶، شماره‌ی دوم، پاییز و زمستان.

موسایی، میثم و سعید گرشاسبی‌فخر (۱۳۸۹). "بررسی رابطه‌ی بین بیکاری و قاچاق مواد مخدر در ایران"، فصلنامه‌ی مسائل اجتماعی ایران، سال اول، شماره‌ی ۲.

نصرت‌آبادی، مهدی و محقق‌ی‌کمال، حسین (۱۳۹۳). "وضعیت نابرابری درآمدی در استان کرمان و مقایسه‌ی آن با شاخص‌های متناسب در سطح ملی: ۱۳۸۵-۱۳۶۸"، مجموعه مقالات دومین همایش ملی آسیب‌های اجتماعی در ایران، تهران: آگه.

Alex Thio, Jim D. Taylor (2012). *Social Problems*, Jones & Bartlett Learning.

Cooper, C., Bebington, P., Livingston, G. (2011). "Cognitive impairment and happiness in old people in low and middle income countries: results from the 10.66 study", *Journal of affective disorders*, 130, 198-204.

Leon-Guerrero, A. (2005). *Social Problems, Community, Policy, and Social Action*, Pacific Lutheran University, United States, London: sage.